

Свобода і тоталітаризм крізь призму творчості Хани Арендт та Івана Багряного

З нагоди сторіччя від дня їхнього народження

Анатолій Ф. Карась

доктор філософських наук, професор

За такою назвою наприкінці листопада 2006 року відбувся міждисциплінарний теоретичний семінар кафедри філософії Львівського національного університету імені Івана Франка. У ньому взяли участь понад тридцять вчених з філософського факультету, кафедри української літератури, української преси, філософії Медичного університету імені Данила Галицького.

Обговорення мало на меті прояснити «джерела тоталітаризму» на підставі відомої у світі однойменної праці Хани Арендт та письменницького і публіцистично доробку Івана Багряного — єврейського й українського інтелектуалів, які обоє народилися у 1906 році й кожен по-своєму присвятився боротьбі з людиноненависницькими гітлерівським і комуністичним режимами.

Тема тоталітаризму і свободи лежить перед нами як проблема насильства і ненасильства у суспільному і політичному бутті. Центральним тут є питання: за яких умов несхильна до насильства людина може перетворитися у свою протилежність і діятиме як кримінальний злочинець, чинитиме так, як того бажає репресивний політичний режим, позбавляючи громадянських і приватних свобод інших, у

тому числі й людей спільного етнічного походження.

Погляди Арендт і Багряного з цього приводу подібні: одним з джерел комуністичного тоталітаризму є месіанські ідеї російського імперського шовінізму, а також те, що Арендт називає «правилами (законами) фіктивного світу», вимисленого марксистами (в іншому разі — нацистами), згідно з якими й діють члени уявлюваного комуністами чи націонал-соціалістами суспільства.

Противагу тоталітарному впливові на свободу людини Арендт завбачає в опорі проти асиміляції. Людина асимільована — найкраща знахідка для авторитарної влади в її антилюдяних справах. Адже асиміляція відбувається переважно у той спосіб, що під тиском тяжких умов життя людина услужливо приймає сторону влади і стає байдужою або й ворожою щодо власної, а тим паче чужої неполітичної ідентичності. До речі, це чудово розумів Іван Франко як, врешті, і тисячі інших інтелектуалів в Україні і поза нею.

Не приймав примусової асиміляції й українець Іван Багряний, який розкривав світові очі на комуністичну тоталітарну дійсність у своїй художній і публіцистичній творчості та політичній боротьбі за свободу людини. Багряний був особисто знайомий з письменником Дж. Орвелом і ще у 1944 році зініціював переклад його відомого антитоталітарного твору українською, що зробив Ігор Шевченко за назвою «Колгоспна тварина», пізніше всесвітньо знаний візантолог. Звичайно, сучасний український «інтелігент» переважно досі навіть не обізнаний з цим фактом і знайомився з твором Дж. Орвела на початку 1990-х років на «велікорусском языке».

Широкого резонансу набуло звернення Багряного «Чому я не хочу вертатися до СРСР?» (1946 р.), де він пише, що

«підгорнувши Україну, большевизм поставив своїм завданням зденаціоналізувати її, знищити її духовно й національно, прагнучи зробити з многонаціонального СРСР єдину червону імперію». «Большевизмові залежить на створенні єдиної тоталітарної червоної імперії з єдиною адміністрацією, єдиною мовою, єдиною культурою, єдиною ідеологією й політикою. <...> Жахливим терором російський червоний фашизм (большевизм) намагається перетворити 100 національностей в так званий “єдиний советський народ”, цебто фактично в російський народ» (Багрянний І. *Вибрані твори у двох томах*. Том II. — К.: Юніверс, 2006. — С. 569, 666–667).

Не зайве навести оцінку Івана Багряного, яку він дає теорії і практиці комуністичного тоталітаризму. За його словами: «Створився порядок строго за соціалістичною концепцією, але найбільш антилюдський, антидемократичний. З шильду — царство свободи, соціальної рівності, упорядкованості, безкласовості, централізованого плянування і розподілу, царство демократії, де влада належить народові і т.д. З суті — царство абсолютного поневолення особи, уніфікації людини, правопорядок касарні, царство тотальної диктатури зовсім не найліпших і зовсім не найчесніших, царство не тільки централізованого виробництва й розподілу, але й централізованого думання. Царство знеособлення людини й перетворення її на соціалістичну власність спільноти. Диктатура доктрини й соціалістичної фразеології, панування соціалістичної ідеї над усім живим і мертвим. Диктатура чиновників від соціалістичної теорії. Коротше — порядок, де людина стала абсолютно безправним і беззахисним рабом соціалістичної ідеї» (*Наша боротьба та наші позиції. Збірник матеріалів партії УРДП-УДРП в діаспорі*. — Арлінгтон Гайтс

— Харків: Фундація І. Багряного, 2005. — С. 318).

Важливим пунктом обговорення духу українського анти тоталітарного опору є усвідомлення принципової позиції Багряного у його несприйнятті будь-якого, і зокрема українського, націоналізму. Адже донині функціонує розтиражований ідеологічний стереотип, спродукований комуністичною пропагандою і підтриманий за роки незалежності російськими і російськомовними в Україні засобами масової інформації про те, що всі спектри антикомуністичного опору саме в Україні були свідомо націоналістичними. Тому для багатьох цілком несподівано звучать думки Івана Багряного про те, що ідеологія боротьби за українську незалежність, яку веде очолювана ним партія на еміграції, не визначається націоналізмом як таким. Сам Багрянний був досить обережний з однозначним витлумаченням ролі українського націоналізму і підкреслював важливість усвідомлення української національної ідеї, носієм якої є «цілий український народ». Проте чоловіки представники очолюваної ним партії послідовно осуджували націоналістичну ідеологію і вважали, що «ідейні і світоглядні первні націоналізму — це ксенофобія, юдофобія, ідеалістичний волюнтаризм... догматизм, вождізм, антидемократизм...» (*Наша боротьба та наші позиції*. — С. 146).

Витлумачення витоків тоталітаризму простими інвективами про «падіння моралі» його носіїв виглядає дуже поверховим і зовсім непереконливим. Навпаки, звертають увагу і Арендт, і Багрянний, «націонал-соціалізм апелював до людей з яскраво вираженим, але не спрямованим, прагненням до моралі. Зокрема навколо вищих моральних цінностей творилося СС, серед них: вірність, честь, послух, твердість,

добропорядність, хоробрість, бідність». Отже, справа не просто в моралі, а в тому, що тоталітаризм — це такий суспільно-політичний устрій, у якому вільна людина здатна морально деградувати, перетворитися (асимілюватися) у нелюда, найбільшим авторитетом для якого стає авторитет влади як єдиного засобу виживання і благополуччя.

Джерело: журнал «Універсум», № 11–12 (157–158), 2006.